

A múlt és a jövő között: a jelen

Az elmúlt tíz év könyvtáros szerepei

Havas Katalin

Morgenstern: A halak éji éneke című verse jut eszembe Szabó Lőrinc értő tolmácsolásában: „némán tátogok”. Hiszen a múlt és jövő közé szorulva, nincs is jelen.

Alapvető emberi tulajdonság, hogy a múltat védjük, és a jövőt féljük. A másik alapvető emberi tulajdonság, hogy a múltat megtagadjuk, és a jövőt istenítyük. Mindkét esetben a jelen a vesztes. Mervétsük ki az elmúlt tíz esztendő és nevezzük ki jelennek.

Ez a tíz év igazán nem volt alkalmas arra, hogy a „bezzeg az én időmben” dolyfével nézzünk a múlt-ra, és a „tiétek a jövő” biztatását lelkiismeret-furdalás nélkül alkalmazzuk utódainkkal kapcsolatban. A múlt legalább olyan homályossá vált, mint a jövő.

A múltba néző csupa sebet lát? Valójában nem, hiszen az állam azt mondta: gondoskodom, tehát vagyok. Ezt jól véssé eszébe mindenki. És mi élveztük a gondoskodást és tudomásul vettük, hogy az állam nem mi vagyunk. Ültünk a hatalom ölében,

mint egy szóra sem érdemes kisgyerek, aki megcsinálta, sőt túlteljesítette, amire kérték, nem volt kérdése, még kevésbé válasza. Tette a jót, ahol csak tette, nem ismerte a rettegést, a bizonytalanságot, és még kevésbé a felelősséget. Az állam teret adott a könyvtárnak, pénzt adott a könyvekre, akármit megvehettünk, amit csak kiadtak, mert még véletlenül sem keveredett közé politikailag, erkölcsileg, sőt esztétikailag kifogásolható mű. De hogy mi az eszmeileg szilárd, az erkölcsileg kikezdetlen és a művészileg magas színvonalú, azt nem a kiadók mondták meg, még kevésbé a könyvtárosok.

A hatvanas–hetvenes években az esztétikai kategória szellősebbé vált és kitűnő művek sora került az aczéli három T közül kettőbe. A magyar könyvkiadás magas színvonalon működött, de a politikai meghatározottság még tizenöt, sőt bő tíz évvel ezelőtt is létezett. Tíz évvel ezelőtt azonban az engedelmes kiskönyvtáros kiugrott a hatalom öléből, önálló életet kezdett élni és új szerepeket kezdett tanulni.

Lássunk néhány példát! (Egy, a hetvenes évek közepén rendezett nemzetközi olvasáskutatási konferencián az egyik lengyel kolléga, bizonyos *Ankudowicz* úr bátortalanul jelezte, hogy a túlzott dokumentumirodalom-olvasás előbb-utóbb némi rendszerváltozáshoz vezethet.)

Emlékeznek rá, hogy mit éreztünk, amikor az újságosoknál, aluljárói asztaloknál megjelentek az első tényfeltárónak ígérkező riportkönyvek, és megindult a dokumentumregény és a memoár irodalom áradata? Akkor nem hittünk a szemünknek, hogy az olvasókat mennyire érdeklik ezek a művek. És nekünk azonnal meg kellett változnunk. Nem számíthattunk tovább a könyvtárellátóra, mert szinte azonnal be kellett szerezni bizonyos dolgozatokat, ha nem akartuk, hogy néhány hónap alatt elveszítjük érdekességünket, aktualitásunkat.

Látszólag kis dologról volt szó, de valójában nagyon nagy lelki változást okozott, hogy a könyv, napilap, hetilap és folyóirat választék soha nem látott méreteket öltött. És mindezzel szinte tökéletesen párhuzamosan a fenntartók és működtetők gazdasági megszorításokat hozó ösztöne is működésbe lépett.

Mivel találtuk szemben magunkat? A választás, a döntés szabadságával, és a racionalitások parancsával. Felnőtté kellett válni. Fel kellett ismernünk, hogy könyvtáraink a korábbi beszerzések miatt bedugultak, hogy polcaink lepve vannak senki által nem olvasott könyvekkel, hogy a példás könyvtári rend úgy sugallta az unalmat, hogy azt már mi is nehezen túrtuk, nemhogy az olvasók. Beszerzéseinket gyorsítani és szelektálni kellett. A periodika előfizetéseket százszor végig kellett gondolni, hogy a nyugati sajtónak szabad utat adó lehetőségekkel is élni tudjunk, de maradjon pénzünk a gazdagodó és pluralizálódó magyar anyagra is. Alkalmazkodni kellett a többpártrendszer hozta új helyzethez úgy, hogy politikailag is, a saját lelkiismeretünk és a sán-da külvilág szerint is kiegyensúlyozottak legyünk. Mert eljött a szabadságnak az a pillanata, amikor

már nem kellett emlékezni a hajdani politikai tartalmú selejtezésekre, viszont ügyelni kellett arra, hogy a helyi választásokat éppen megnyert párt- és önkormányzati potentátok ne akarják „ezt a sok szemetet” azonnal kidobatni velünk.

És ez volt az a pillanat, amikor a látszólag mindenbe belenyugvó szelíd könyvtáros társadalom a sarkára állt. Amint túléljük ezt a rázó, váltós korszakot, újabb vészhelyzet állt elő. A nem hagyományos dokumentumokat nem szellemi, hanem anyagi értékén kellett kezelnünk, különösen a videót. A kilencvenes évek elején egyszer csak meg kellett ismerkednünk a látogatók egy számunkra addig ismeretlen válfajával, a nézővel. A pult mellett dolgozó könyvtárosok a megmondhatóinak, hogy a két kategória között, mily kicsi az átfedés és mekkora a különbség. És akkor arról még alig szóltunk, hogy milyen „megcsalva érezte magát” megannyi könyvtári költségvetés, amikor kiderült, hogy a családok első, vélhetően eldobható videomagnói elromlottak, újra nincs pénz, hogy a kábel TV-k, műholdak elszerették nézőinket, és hogy a videó nem fog bennünket eltartani az idők végezetéig.

De térjünk vissza a könyvhöz. Nem hiszem, hogy a FSZEK könyvtáraiban elterjedt és szakma szerte jelentősnek mondható családi könyvtári „mozgalom” csupán azért kelt életre, mert *Kiss Jenő* és *Papp István* szorgalmasan olvasta a külföldi szakirodalmat, hanem, mert a könyvek sokfélesége és sokszínűsége megkövetelt valami újat, mert a négy vagy többtagú családok egyszerre kívül találták magukat a színházak, mozik egyre dráguló világán. A művelődési házakba inkább a használt ruha vásárok és a pénzes, ámde kellően obskurus tanfolyamok költöztek be.

Sokan és sokfelől rekedtek ki, ők azok, akik egyszerre csak megjelentek könyvtárainkban. Együtt. Papa-mama, gyerekek. Akkor sok könyvtáros úgy érezte, hogy ehhez külsőségekben is igazodnia kell a könyvtáraknak. És a szolid, alfabetikus és decimális rendhez szokott könyvtárosok elkezdtek érthe-

tó, figyelemfelkeltő olvasmánykategóriákat kialakítani, otthonos, kényelmes tereket teremteni. Erre annál is inkább szükség volt, mert az ominózus évtizedet megelőzően már fokozatosan megszűntek az önálló gyerekkönyvtárak. Volt ennek gazdasági, racionális értelme és volt egy kis liberális töltete is, (ne szorítsuk ki a gyerekeket, ne zárjuk el előlük az olvasnivalókat stb.) de valljuk be, mégis nagy veszteség volt a gyerekekkel méretarányos könyvtárak megszűnése. Kicsit ezen is enyhített a családi könyvtár otthonos, befogadó és eligazító légköre. Mit is jelent ez az eligazítás? Ahhoz képest, hogy a közkönyvtárak történetének első negyven évében mennyire rátelepedtünk olvasóinkra, ma már majdnem teljesen személytelenek vagyunk. Addig mindenbe beleszóltunk, a világnézetbe, a felnőtté válásba, sőt az érdeklődésbe is (emlékezzünk vissza a három szépirodalom, három ismeretterjesztő mű kölcsönzésének parancsára!), később legalább az ízlést próbáltuk meg kordában tartani. Szóval, ha kellett, akár csapatmunkában is, átvittük a vakot az utca túloldalára, akkor is, amikor nem akarta. Majd semmi. Szabadpolc, betűrend, szakrend. Akkor is tartottuk és tartjuk magunkat az ETO-hoz, ha annak funkcionálisan semmi értelme. Gondoljunk csak egy kiskönyvtár 6-os polcára, ahol a székrekedésről szóló orvosi tanácsadó könyv mellett ott van a szakácskönyv, majd azonnal ott látható az „Így gondozd a Mazdádát”, mellette a mezőgazdasági szakirodalom, közvetlen szomszédságban egy bélyegkatalógussal, a vezetélmélettel és a számítógépes szakirodalommal. Ember legyen a talpán, aki magától rájön arra, nem a könyvtárosok buggyantak meg, hanem az élet ilyen sokszínű.

Ennek a zavarnak a feloldására éreztük alkalmasnak a családi könyvtárakat. A szórakoztató, vagy nevezzük, aminek akarjuk, álirodalomnak, lektűrnek, stb. kiemelésével, tematikus csoportosításával legalább azt az előválogatást elvégeztük, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek az irodalomnak nem kell minden sorát komolyan venni. Daniele

Steel elkerül Stendhal mellől, Robin Cook nem kap meg nem érdemelt aurát Capektól, Camustól.

Az úgynevezett ismeretközlő irodalom sem keveredik az ocsúval, nem kell ugyanis a szakkönyvek közé sorolni a megannyi álpszichológiát, ezotérikus tant, amelyek, ha már bekerültek a könyvtárakba, és nem is igen lehet vitatni, hogy ott a helyük, hiszen az olvasók érdeklődése azért mégis irányadó, akkor legalább egy-egy csoportosítással, kiemeléssel vonjuk meg tőlük az általános legitimációt. És a könyvtárosok ekkor tudatosan vállalják azt a szerepet, amelyet nevezhetünk pedagógusnak, nevelőnek, de talán inkább legyen nem tolakodó, baráti, eligazító. Egyre több családban van egzisztenciális, morális egészségi probléma. A könyvtárhoz szoktatott szerencsésebbje tudja, hogy van olyan irodalom, amely ezek megoldását elősegíti. A családi könyvtár jellegű elrendezés abban is segít, hogy egy-egy nehezen megfogalmazható probléma könyvanyagát maga találja meg az olvasó, és ne kelljen a legbensőbb gondjait megosztania velünk csak azért, mert nem igazodik el a szakkatalógusban.

Itt és most nincs alkalom arra, hogy ezt a szakmailag sokat vitatott gyakorlatot minden oldalról körbejárjuk, de higgyék el, hogy a szívvel rendezett, szervezett családi könyvtár hatalmas segítség a kisebb települések lakosai számára.

A családi könyvtár elterjedésében azért mégis volt szerepe főnökeink szakirodalmi tájékozottságának, mint ahogy a közhasznú (közérdekű) információszolgáltatás bevezetésének ötlete is valahol ott kezdődött, amikor az angolszász szakirodalom olvasásában mélyültek el.

Nincs e hazában már könyvtáros, aki ne ismerné ennek a szolgáltatásnak a lényegét. Hál' Istennek egyre elterjedtebb és egyre több könyvtár mondhat magáénak többé-kevésbé kiépített használható adatbázist, cédularendszert. Csakhogy, ez sem történt szerepváltás nélkül. Azon csakhamar túltette magát mindenki, aki a szolgálatban részt vett,

hogya a könyvtárban kell helyet adni a nem hagyományos kérdésekre adható válaszoknak is, és hogy nemcsak a szokványos bibliográfiai és faktográfiai adatszolgáltatás lesz a feladatunk ezen túl, hanem a köznapi életben való eligazodás segítése is. Fel is készültünk minden lehetséges eszközzel arra, hogy a kikapcsolódáshoz, a szabadidő kultúrált eltöltéséhez, a hobbykhoz, az egészségügyi, jogi, kérdésekben való forrástájékoztatáshoz minden rendelkezésre álljon. Ahhoz kellett meglehetősen nagy empátia-érzék és készség, és a szolgálatot ellátók részéről igen nagy lelki erő, hogy azt elfogadjuk, hogy a kérdések zöme a bajbajutott emberek problémájából adódik. Valamennyi közönyvtárban szembesültünk az embereket ért traumák szinte mindegyikével, de a közhasznú ennek a dózissal a többszörösét kapta. Soha nem látott és tapasztalt „kategóriák” tűntek fel a közelünkben. A menekültek, a munkanélküliek, később a kábítószeresek, a hajléktalanok, a létminimum alatt élők.

Szerepváltás volt az is, hogy mindig, mindenkinek minden kérdésére igyekezzünk válasz adni és a kompetenciánkon túl a továbblépéshez is segítséget adni.

Nagy szemléletváltást kívánt, amikor a korábban már említett rétegek személyes megjelenésükkel tisztelték meg tereinket. Volt nekünk azelőtt is öreg nénink, büdös bácsink is volt szinte minden könyvtárban, a kulcsos gyerekeket sajátunknak éreztük, a könyvtárban nyihogó, néha erőteljesebb fellépést igénylő kamaszok is természetes látogatóink voltak, de megrendültünk az első belőtt gyerek láttán, pláne, ha újabb drog reményében a pénztárcánkkal távozott. Meg kellett találni a hangot a naponta betérő álláskereső munkanélküliekkel, a melegünkbe húzódnó öregekkel. Foteljaink elnyelték az alvókat és ruhatáraink a guberálós szatyrokat. Emberarcú kapitalizmus legyen a talpán, ami ettől a tőhertől megszabadít bennünket.

Egyszóval, a könyvtár már nem a könyv, könyvtáros, olvasó szentháromsága, hanem egy olyan tér, ahol már semmi nem azonos hajdani önmagával. Mert hazudnánk, ha azt mondanánk, hogy a látogatóink mindegyike álmaink vágya, hogy mit sem sze-

retünk jobban, mint nappali melegedő hely lenni, hogy az olvasás öröme csak nagyon nagy áttételeken keresztül tudjuk felhívni a figyelmet. És mégis állítom, hogy valamennyi közintézmény közül a legmakacsabbul a közönyvtárak ragaszkodnak ahhoz, hogy semmilyen kirekesztést ne alkalmazzanak. A piaci törvények sok intézményt megvédenek a nem kívánt látogatóktól. Mi még mindig mindenki számára elérhetőek vagyunk.

Nézzük most meg, hogy milyen szerepei vannak ma a közönyvtárosnak? Gyűjteményt építeni, szerzeményezni hihetetlen éleslátással tud, selejtezni bölcsen és szakmailag kikezdetlenül képes, tehát kitűnő *gyakorló könyvtáros*.

A fenntartáshoz a pénzt könnyed eleganciával, szívsós erőszakossággal, leleményes pályázni tudással úgy tudja előteremteni, hogy sem emberi tartása nem sérül, sem egy fillért nem enged ki a kezéből. Tehát kitűnő *gazdasági szakember és pompás menedzser*. A munkatársaival olyan szinten feledtet el a bérek alacsonyosságát, hogy azok együtt szárnyalnak vele a szélben, és életüket és vérüket adják a könyvtárért. Az egyre rövidebb időre elszegődő, kicsit felkészületlen ifjakat egy anya türelmességével tanítja be, és ezt kezdi újra és újra, tehát a *legjobb főnök, legjobb példakép*. Az olvasók gondolatait is kitalálja, bölcsen vezetgeti őket. Megérti a fogak közt elsziszegett kérdéseket, megfejtje az olvashatatlan és pontatlan irodalomjegyzékeket. Megadja a választ azokra a kérdésekre is, amelyekre a kérdést megfogalmazó már nem is kíváncsi. Egyszóval, remek *pedagógus és tehetséges gyogyepedagógus. Építész, felújító és lakberendező* is. Főnökeiben mindig felismeri a hajdan volt könyvtárost, és nem minden pillanatban figyelmezteti őket arra, hogy kissé elsárgányosodtak, és hogy nem az ő bosszantásukra van itt ez a sok olvasó. Egyszóval *pszichológus* a javából. De *szociológusnak* is elmegy, mert észreveszi, ha a könyvtárba betör a külvilág, és minden könyvtári jelenségből következtetni tud arra, ami körül veszi, tudja, hogy a megélhetési gondok és az örömtelen gyermekkor az oka annak, ha a külvilág valóban betör a könyvtárba és minden új szerzemé-

nyét, (CD-t, videót, számítógépet, Scholl-papucsot) elviszi.

És szerep az is, ha választékával és annak elrendezésével részt vesz az értékek közvetítésében, ha a sekélyesebb irodalom igazi arcát megmutatja, mert az álirodalomról nem szól az iskola, nem ír a kritika, és lassan már annyira örülünk, hogy valaki, talán éppen egy gyerek egyáltalán betűt néz és nem képet, hogy szinte minden szelektáló mechanizmust kikapcsolunk. Tehát *felkészült kritikus*.

De ez a *szociopszichomenedzs*-valaki még népművelőnek, mit beszélnek, *kulturális menedzsernek* sem utolsó, mert ne feledjük, hogy a hajdani két szomszédvárból a másik meglehetősen elhúzott mellettünk a piacgazdaság farvizében. A közkönyvtárak meg a kicsi, de maradandó közösségi tereikkel elég sok feladatot vállaltak magukra, abból, amit régen – szép magyar kifejezéssel élve – művelődési házi tevékenységnek neveztek.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy alig változott más ebben az időszakban csak a kínálható állomány, a látogatók összetétele, mentalitása és elvárása és a könyvtárosok valamennyi addig érvényes beidegződése.

Új szerepvállalásaink egyik legfontosabbika, hogy a rendszerváltott oktatási rendszert a magunk sajátos módján igyekszünk kiszolgálni, kiegészíteni. A hagyományos iskolarendszer könyvtári háttere, ha nem érdekelem rosszul, nem fejlődött valami fényesen az elmúlt évtizedben. Viszont lettek új iskolák. Keletkeztek és újraindultak, egyháziak, alapítványiak, pénzesek és ingyenesek, a képzés minden szintjén. A könyvtárak létesítése azonban sajnálatosan elmaradt, hiszen ha volna is pénz, akkor sem könnyű ennyi idő alatt új könyvtárakat gründolni. Így a közkönyvtárakra hárult az a hálás feladat, hogy kvázi iskolai, főiskolai könyvtárként működve segítsék az oktatást. Azt hiszem, hogy nincs a szakmában teremtett lélek, aki ne kérdezné meg

önmagától, hogy néhány irodalomjegyzéket, vajon milyen felkészültségű pedagógus állított össze. Miből gondolják a tanár kollégák, hogy a harminc éve kiadott könyveket húsz, huszonöt tudásszomjtól éhes gyerek kezébe tudjuk adni, és akkor még jut azoknak a szülőknek, nagyszülőknek, szeretőknek és keresztmamáknak is, akik a gyerek helyett jöttek be a könyvtárba. Mert ezek a rokonok már nagyon elszántak, itt már nem babra megy a játék, az iskola pénzbe kerül, a tanulás presztízse hatalmas. Aki a lecsúszott középosztályhoz vagy az igazán elszegényedett réteghez tartozik, annak azért, hogy fiának, lányának jobb legyen, a hirtelen meggazdagodónak meg azért, mert nem hiszi, hogy még egyszer sikerül tárgyi és nyelvtudás nélkül annyit kihasítani a közös vagyonból, mint neki sikerült két jöghézag között.

Egyszóval, aki eljön a könyvtárba, hogy egy lépéssel tovább jusson tanulmányában, az nem üres kézzel akar távozni. És a könyvtár minél jobban kiszolgálja ifjú olvasóit, annál nagyobb kihívással találja szemben magát. A hír ugyanis terjed. Ma már annak megy elsősorban híre, ha valahol számítógépes adatbázist, internetet tudnak használni, ha egy témához elektronikus úton is tudnak anyagot gyűjteni és a könyvtáros ebben segítőkészetet nyújt. Ha belegondolunk, hogy minél kisebb egy település, minél szűkebb a könyvválaszték, annál nagyobb szerepe van az információs utak kiépítésének. Elmondhatjuk tehát, hogy nincs az a közkönyvtáros széles e hazában, akinek nem kell percekben belül tökéletesen elsajátítania az új technikákat. Nem mozoghatunk úgy az információs sztrádan, mint egy mezei nyúl az autósztrádan.

Már csak annyit tennék hozzá mondandóhoz, hogy ha költő lennék, történetesen Remenyik Sándor, akkor a templom és az iskola örökkévalóságáért imádkozó versembe valahogy belecsempészném a közkönyvtárat is.